

Hıristiyanlık Söz Gücüyle mi Kılıçla mı Yayıldı? Ahmed Midhat Efendi - Misyoner Henry Otis Dwight Tartışması

Did Christianity Spread by Power
of Word or Sword? Debates
between Ahmed Midhat Efendi
and Missionary Henry Otis
Dwight

Kübra Cengiz

Bağımsız Araştırmacı, Dinler Tarihi Bilim Uzmanı

kubracengiz-1992@hotmail.com & orcid.org/0000-0001-9549-3984

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	28.05.2020
Kabul Tarihi Date Accepted	22.06.2020
Yayın Tarihi Date Published	30.06.2020
Atıf Citation	Kübra Cengiz. "Hıristiyanlık Söz Gücüyle mi Kılıçla mı Yayıldı? Ahmed Midhat Efendi - Misyoner Henry Otis Dwight Tartışması". <i>Oksident</i> 2/1 (2020): 59-89.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.5281/zenodo.3916749

Öz

Müslüman-Hıristiyan ilişkileri tarihinde, tarafların karşılıklı polemikleri daima dikkat çekmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşamış, farklı tür ve alanlardaki çalışmalarıyla öne çıkan Ahmed Midhat Efendi de, Müdafaa isimli eserinde, Müslüman bir yazar olarak Hıristiyanlığa yönelik araştırma ve eleştirilerde bulunmuştur. Ahmed Midhat'ın eleştiri noktalarından biri, Hıristiyanlığın söz gücüyle değil, kılıç kuvvetiyle desteklendiği ve yayıldığı iddiasıdır. O, bu iddiasını kanıtlamak için, tarihi verilerin yol göstericiliğine inanmış, İmparator Konstantin döneminden başlayarak Hıristiyanlık tarihini incelemiştir. Buna karşın, Amerikalı Misyoner Dwight, Ahmed Midhat'ın iddiasının yanlış olduğunu dile getirmiş, ona karşı bir mukabelede bulunmuştur. Ahmed Midhat da, bu mukabeleye cevap yazmıştır. Ahmed Midhat ve Dwight'ın Konstantin üzerine yazışmalarını konu edinen makalemiz, üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde Ahmed Midhat'ın, Konstantin'in Hıristiyanlık tarihindeki rolü üzerine verdiği bilgilerin, birincil kaynaklarla örtüşüp örtüşmediği araştırılmış, Hıristiyanlığa yönelik eleştiri noktaları belirlenmiştir. İkinci olarak Dwight'ın mukabelesi ve iddiaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Ahmed Midhat'ın cevabı yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, Polemik, Müdafaa, Ahmed Midhat Efendi, Konstantin, Tarihsel Eleştiri, Henry Otis Dwight.

Abstract

In the history of Muslim Christian relations, reciprocating polemics attracted attention. Ahmed Midhat Efendi lived in the Ottoman Empire in the 19th century and became famous for his works in various branches and fields. He also did some researches on Christianity and criticized it as a Muslim writer in his work Müdafaa. He claimed that Christianity was supported and spread by the force of the sword, not of the word. To prove this claim, he believed in the guidance of historical data, and he studied the History of Christianity, especially the period of Emperor Constantine. On the other hand, American Missionary Monsieur Dwight stated that Ahmed Midhat's claim was wrong and made a response against him. Ahmed Midhat also responded to this reply. Scrutinizing the discussions of Ahmed Midhat and Monsieur Dwight on Constantine, this article consists of three parts. It first questions whether primary sources confirmed the information given by Ahmed Midhat on Constantine's role in the history of Christianity. Secondly, it discusses the response and claims of Monsieur Dwight. Finally, it also deals with the response of Ahmed Midhat.

Keywords: History of Religions, Muslim-Christian Relations, Polemic, Defence, Ahmed Midhat Efendi, Constantine, Historical Criticism, Henry Otis Dwight.

Özet

Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini anlayabilmek için tarafların birbirlerine yazdıkları polemikleri incelemek önemlidir. Araştırmamızda iddialarını incelediğimiz Ahmed Midhat Efendi (1844-1912), 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin buhranlı döneminde yaşamıştır. Osmanlı maarif ve matbuatının öncü ismi olan araştırmacı, gazeteci bir yazardır. Yazı makinesi olarak nitelendirilen Ahmed Midhat, elli yılı aşkın yazarlık yaptığı ömründe, farklı tür ve alanlarda genellikle halkı bilinçlendirmeye yönelik iki yüzü aşkın eser bırakmıştır.

Çalışmamızda iddiaları ele alınan diğer bir isim, İstanbul doğumlu Henry Otis Dwight'tır (1843-1917). Dwight, yurt dışına misyonerler göndermek için kurulan ve Osmanlı Devleti'nde de açmış oldukları hastaneler, kolejler, eğitim ve basın faaliyetleri ile tanınan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) misyoner teşkilatına bağlı Amerikalı Protestan misyoner bir yazardır. Akıcı şekilde Osmanlı Türkçesi konuşabilen Dwight, Bible House'nin yöneticisi olmuş, Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe çevirisini düzenleme kurulunda yer almıştır. Ayrıca, İstanbul ve Türkiye üzerine birkaç kitap ve makale yazmıştır.

Ahmed Midhat, Hıristiyanların sınır tanımayan misyonerlik faaliyetlerine şahit olmuş, İslam hakkındaki asılsız iddiaları üzerine muteber kaynaklara dayanarak onların dinlerini ve tarihlerini ortaya koymak için üç ciltten oluşan *Müdafaa* serisini kaleme almıştır. *Tercümân-ı Hâkikat* gazetesinde yayımlamaya başladığı bu eser, gazeteye gelen çeşitli itirazlar üzerine yazılmaya devam etmiştir. Ahmed Midhat, edepsizce sözler ve hakaretler içerdiği için pek çok mektup ve eleştiriye cevap vermemiştir. Henry Otis Dwight'ın, *Müdafaa*'yı dikkatle incelediğini belirtmesi ve mukabelesinin gazetede yayımlanması

Summary

To understand the Muslim-Christian relations, it is crucial to examine the polemics written by both parties. Ahmed Midhat Efendi (1844-1912), with whose claims our study deals, was a journalist writer who lived in the 19th century during the regression period of the Ottoman empire. He was a researcher who became the leading name of Ottoman education and the press. He left more than two hundred works in different genres and fields aimed at raising public awareness in his lifetime of more than fifty years of writing. He was described as a "writing machine".

Henry Otis Dwight, another name whose claims our study discusses as well, was born in Istanbul in 1843. Dwight was an American Protestant missionary writer affiliated to the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) missionary agency, established to send missionaries abroad and known for the hospitals, colleges, education, and press activities they opened in the Ottoman Empire. Dwight, who could speak Ottoman Turkish fluently, became the manager of Bible House and was a member of the Turkish translation board of the Bible. Besides, he wrote several books and articles about Istanbul and Turkey.

Ahmed Midhat witnessed the Christians' great missionary activities and false claims on Islam. Therefore he wrote the *Müdafaa* series consisting of three volumes to reveal their religion and history based on credible sources. This very work, which he started to publish in the newspaper *Tercümân-ı Hâkikat*, continued to be written on various objections to the newspaper. Ahmed Midhat did not respond to many of the letters and criticism because of their libelous content. However, upon Henry Otis Dwight's publishment

isteği üzerine, fikir özgürlüğüne riayet ederek Dwight'ın karşılığını ve kendi cevaplarını gazetede yayımlamıştır. Müdafaa'da, Hıristiyanlığın, Hz. İsa'dan sonra değiştiğini, Hıristiyanların inanç ve uygulamalarının Hz. İsa'nın öğretisiyle bağdaşmadığını, Hıristiyanlığın söz gücüyle değil, kılıç kuvvetiyle yayıldığını ifade etmiş, Hıristiyanlık tarihinin çeşitli dönemlerini ve bazı inançlarını inceleyerek iddialarını kanıtlamaya çalışmıştır.

Karşılaştırmalı metotla ele alınan makalemiz üç bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda, Ahmed Midhat'ın, Hıristiyanlığın Konstantin sayesinde, kılıç kuvvetiyle güçlendiği iddiasını kanıtlamak için Konstantin Dönemi üzerine verdiği bilgiler ve eleştiri noktaları, birincil kaynaklarda tespit edilmeye çalışılmaktadır. İkinci kısımda, Dwight'ın karşılığı ve iddiaları değerlendirilmektedir. Üçüncü kısımda ise, Ahmed Midhat'ın cevabı incelenmektedir. Tarafların iddiaları belirlendikten sonra, tutarlılıkları değerlendirilmektedir.

Makalenin ilk bölümünde, Ahmed Midhat'ın Hıristiyanlığın Konstantin sayesinde yayıldığını kanıtlamak için; Konstantin öncesi Hıristiyan nüfusunun azınlık oluşu, Konstantin'in Hıristiyanlarla işbirliği ve vizyon görmesi, ailesine ve bazı kişilere yaptığı zulümler, Mesih'in yönlendirmesiyle Konstantinopolis'i kurması, vaftiz oluşu, Arius'a mektubunda halkı Hıristiyanlaştırma isteği, paganlara yönelik kısıtlamaları, Hıristiyanlara imtiyazları, kiliseye bağış ve hediyeleri, Hıristiyanlığı şekillendirmesi, onun döneminde Kudüs'ün Hıristiyanlık merkezi olması, Hıristiyanlar arasındaki dinî tartışmaların gün yüzüne çıkmasına dair sunduğu rivayetler, tarihsel bilgiler ve eleştiri noktaları ele alınmıştır. Ayrıca bu kısımda Ahmed Midhat'ın sunduğu bilgi ve rivayetlerin tarihle örtüşüp

request of his answer to Ahmed Midhat on the base of carefully examining Müdafaa, Ahmed Midhat published Dwight's response for the freedom of opinion and answered him in the newspaper. In Müdafaa, Ahmed Midhat made several claims. He stated that Christianity changed after Jesus. The beliefs and practices of Christians were incompatible with the teachings of Jesus. Christianity spread with sword force, not with the power of the word. Ahmed Midhat tried to prove his claims by examining some Christian dogmas and various periods in the history of Christianity.

Our article, built with the comparative method, consists of three parts. Firstly, it deals with the information and criticism points given by Ahmed Midhat on the Constantine Period to prove his claim that Christianity was strengthened by the sword force thanks to Constantine. Then, it evaluates Dwight's response and claims. Finally, it examines Ahmed Midhat's answer to Dwight. After determining the parties' claims, the article scrutinizes their consistency.

The first part of the article deals with Ahmed Midhat's claims. He tries to prove his view that Christianity spread by Constantine on the ground that the pre-Constantin Christian population was a religiously minor group. Christians collaborated with Constantine, claiming that he saw a vision. Ahmed Midhat also points to Constantine' persecution to his family and some people, his baptism, his desire to Christianize the people, his restrictions towards the pagans, his concessions to Christians, his donations and gifts to the church, rumors, historical information and points of criticism about the emergence of religious debates among Christians. Furthermore, in this section, it was

örtüşmediği araştırılmış, Ahmed Midhat'ın kullandığı kaynaklara ve ele alınan konuyla ilgili yazılmış birincil kaynaklara ulaşmaya çalışılmıştır.

Ahmed Midhat'ın bildirdiğine göre, Hıristiyanlar, savaşmayı kerih gördükleri halde, zulümler yapan Konstantin'i vizyonla yüceltmiş ve ordusunda savaşmışlardır. Konstantin de Hıristiyanlara desteklerini gizlememiş; ama insanlara zulümler de yapmıştır. Onun döneminde Hıristiyanlar, müşterek mallarla kardeş gibi yaşamayı terk etmişler, Hz. İsa, mütevazı yaşamı salık verdiği halde papazlar gösterişli kıyafetler giymişler; Hıristiyanları eşit tuttuğu halde din adamları sınıfını ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca Konstantin'in desteğini almak isteyen Hıristiyan gruplar arasında dinî tartışmalar çıkmış, Konstantin sorunların çözümü için bizzat harekete geçmiş ancak sonucunda ayrılıklar gerçekleşmiş, zamanla bu gruplar arasında kanlı çatışmalar meydana gelmiştir.

Makalenin ikinci bölümü, Henry Otis Dwight'ın Ahmed Midhat'a karşı cevabını ele almaktadır. Dwight'a göre, Ahmed Midhat'ın verdiği bilgiler tarihle örtüşmemektedir; Konstantin, din uğruna savaşmamış, ömrü boyunca paganların başrahibi olarak anılmış, putperestleri hür bırakmış adil bir hükümdardır. Hıristiyanlık savaşlarla, zorla değil, ikna ile yayılmıştır.

Makalenin üçüncü bölümünde, Ahmed Midhat'ın, Dwight'a cevabı yer almaktadır. Konstantin'in yaptığı her savaşı din uğruna yapılmış saymadığını, Dwight'ın kimi sözlerinde kendisini tasdik ettiğini söyleyen Ahmed Midhat'a göre, tarihsel bilgiler açıktır ve Hıristiyanlığın ikna ile yayılması fikri, Hıristiyanların bir gayretidir. Tarihte Konstantin, Hıristiyanlığı kökleştirmiş, putperestleri özgür bırakmamıştır; Arius'a mektubunda halkı Hıristiyanlaştırma isteğini dile getirmiş,

investigated whether the information and narratives presented by Ahmed Midhat match with the historical facts. The article seeks the sources and primary resources used by Ahmed Midhat.

According to Ahmed Midhat, Christians fought in the army of Constantine although they are disgusted by the idea of war, and they glorified Constantine, the perpetrator of committed persecution, by a vision. Constantine did not hide his support for Christians and persecuted pagans. In his period, Christians stopped living in harmony with communal goods. Even though Jesus recommended modest life and considered all Christians are equal, priests wore flamboyant clothes, and the clergy created their class. Also, there were religious debates among Christian groups who wanted to get the support of Constantine. Constantine took action personally to solve the problems. However, as a result, some further divergences occurred, and bloody clashes occurred among these groups over time.

The second part of the article discusses Henry Otis Dwight's response to Ahmed Midhat. According to Dwight, the information given by Ahmed Midhat does not overlap with history. Constantine was a just ruler who did not fight for religion. He was called the priest of the pagans throughout his lifetime and left the pagans free. Christianity was not spread by force but by persuasion.

The third part of the article deals with Ahmed Midhat's response to Dwight. He explains that he did not consider every war Constantine fought for was the sake of religion and that Dwight had approved him in some of his words. According to Ahmed Midhat, because historical information is clear, the idea of spreading Christianity by

bazı pagan festivallerini yasaklamış ve bazı pagan tapınaklarını kapattırıştır. Putperestlere zulmetmiş, Hıristiyanlar da kimi zaman bu zulümlerde onun ordusunda rol almıştır. Hıristiyanlar, Konstantin'in kılıcı sayesinde görünür olmuşlar, sayılarını arttırmak için daha sonra da savaşmaya devam etmişlerdir. Böylece Konstantin, Hıristiyanlığın kökleşmesini sağlayan önemli kişilerden biri olmuştur.

Sonuç olarak Ahmed Midhat, sadece polemik yapmamakta, Hıristiyanların Konstantin ile kılıca sarıldığını ve güçlendiğini tarihsel olarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Onun sunduğu argümanların genellikle birincil kaynaklarla örtüştüğü, "Konstantin'in putperestlere yönelik kısıtlamalarıyla ve kiliseye siyasi, mâli, hukukî destekleriyle Hıristiyanlığı kökleştirdiği" iddiasının tarihle tutarlı olduğu görülmektedir. Konstantin'in yaptığı savaşları din uğruna addetmesi ise, tartışmalı bir iddia olmuştur. Ancak Ahmed Midhat'ın genel kastı, Hıristiyanların Konstantin'in ordusuna katılmaları, onu din uğruna savaşmış sayarak vizyonla anmaları, kendi aralarında ve diğer din mensuplarıyla kanlı çatışmalarıdır.

Dwight'ın argümanları ise Konstantin'in ilk hükümdarlık dönemlerine tekabül etmektedir. Dwight'ın polemik usulünü tercih etmesi ve Ahmed Midhat'ın sunduğu bilgileri Katoliklerin tarihi gibi yansıtarak "Konstantin'in vizyonu, kiliseye hediyeleri ve vaftizi" gibi rivayetlere değinmemesi, Hıristiyanlık tarihi açısından değil de, mezhebine göre cevap vermesi dikkat çekmektedir.

persuasion is an effort of Christians. Constantine rooted Christianity and did not leave the pagans free. On the contrary, he banned some pagan festivals and closed some pagan temples. He, moreover, persecuted the pagans, and sometimes Christians themselves took part in his army of persecution. In his letter to Arius, Constantine expressed his desire to Christianize the people. Christians became visible through Constantine's sword and continued to fight to increase their number. Thus, Constantine became one of the prominent figures who ensured the rooting of Christianity.

As a result, He did not just intend to reply or polemical book. He tried to prove that Christians started using the sword with Constantine, and thus, it strengthened. His arguments generally overlap with primary sources. The claim that "Constantine has rooted Christianity with his political, financial and legal support to the church and his restrictions on pagans" is consistent with history. It is a controversial claim that Constantine fought the wars for the sake of religion.

Dwight's arguments correspond to Constantine's first period of reign. It is noteworthy that Dwight preferred a polemical method. He reflected the information presented by Ahmed Midhat as the history of the Catholics. Dwight did not mention the narrations such as Constantine's vision, his gifts to the church, and his baptism. He responded not by the history of Christianity but by his sect.

Giriş

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin buhranlı sürecinde, misyonerlik faaliyetleri artmış, Hıristiyanlaştırma propagandası yoğunlaşmıştır. Buna karşın bazı Hıristiyan mühtediler ve Müslüman âlimler Hıristiyanlık hakkında polemikler yazmışlardır.¹ Ahmed Midhat Efendi de, Hıristiyanların saldırılarına karşı *Müdafaa* isimli ciddi bir çalışma kaleme almış; eserinde, Hıristiyanlık tarihinin bazı dönemlerini incelemiştir.

Ahmed Midhat, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk üç yüzyılda, Hıristiyanlara yönelik bazı baskı ve zulümler gerçekleştirildiğini kabul etmekle birlikte, Hıristiyan din adamlarının ve bazı kilise tarihçilerinin bu durumu abartarak kullandığını ve Hıristiyanlığı mağdur göstermeye çalıştıklarını dile getirmektedir. Öyle ki o, papazların, halkı kandırmak ve “bu [Hıristiyanlık öyle] bir dindir ki kılıç kuvvetiyle ikâme edilmeyip mucizât-ı bî-nihâyesi [sonsuz mucizeleri] ve kuvvet-i kelâm [söz gücü] ile ikâme edilmiştir” diyebilmek için tarihî gerçekleri gizlediklerini belirtmektedir.² Her ne kadar Hıristiyanlar kimi zaman baskılara maruz kalmış, yer altında ve gizli bir şekilde yaşamak zorunda kalmış olsalar da, İmparator Konstantin ile birlikte Hıristiyanlık güçlenmeye başlamıştır. Aynı dönemde Hıristiyanlar kılıca sarılmışlar ve daha sonra da kılıcı bırakmamışlardır.³ Hıristiyanlığın kılıç kuvvetiyle güçlendiğini göstermek isteyen Ahmed Midhat, Konstantin'den başlayarak Hıristiyanlık tarihinin değişik dönemlerini ele almaktadır. Biz de bu makalede Ahmed Midhat ile Dwight'ın Konstantin dönemi üzerine yaptıkları yazışma ve tartışmaları ele alacağız.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 82-92.

² Ahmed Midhat, *Müdafaa: Ehl-i İslâmı Nasraniyete Davet Edenlere Karşı Kaleme Alınmıştır* (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1300), 1: 236-237, 268-269.

³ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 270-272.

1) Konstantin Dönemi

Ahmed Midhat Efendi, İmparator Konstantin hakkında gerçek bilgiler vermenin zor olduğunu belirtmektedir. Zira Julian,⁴ Zosimus,⁵ Sozomen⁶ ve Victor⁷ gibi tarihçiler kimi zaman onu büyük bir imparator olarak övgüyle, kimi zaman da şehvetperest, halkı soyan bir hırsız olarak yergiyile anmışlardır. Önde gelen kilise tarihçilerinden Eusebius,⁸ Gregory⁹ ve Lactantius¹⁰ ise Konstantin'i, vizyonla şereflenmiş en büyük hükümdar olarak nitelemişlerdir.¹¹

-
- ⁴ Julianus (M.S. 331-363), son pagan Roma imparatorudur. Büyük Konstantin'in üvey kardeşinin oğludur. Hıristiyanlar onu "Julian the Apostate" (Dönek Julian) olarak anmaktadır. Paganizmi yeniden ihya etmeye çalışmıştır. Yunanca çeşitli çalışmalar bırakmıştır. Karl Hoerber, "Julian the Apostate", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/08558b.htm>.
- ⁵ Zosimus (M.S. 490-510), İmparator Anastasius I'in hüküm sürdüğü dönemde, Konstantinopolis'te yaşayan pagan Bizans tarihçisidir. Bir rivayete göre, imparatorluk hazinesinde memurdur. Yunanca kaleme aldığı *Historia Ecclesiastica* isimli eseri altı kitaptan oluşmaktadır. Zosimus, eserinde, Roma İmparatorluğu'nun gerilemesine neden olan olayları ele almakta, genel olarak bu durumdan Hıristiyanlığı sorumlu tutmaktadır. Susan Sorek, *Ancient Historians: A Student Handbook* (Londra, New York: Continuum International Publishing Group, 2012), 211; Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk* (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 37-38.
- ⁶ Sozomen, ilk dönem ünlü kilise tarihçilerindedir. Filistin Bethelia'da doğmuş, M.S. 4. yüzyılın son çeyreğinde yaşamıştır. Kilise tarihiyle ilgili "Historia Ecclesiastica"yı yazmış, eserinde M.S. 323 ve 425 arasındaki Roma imparatorlarını dönemlerine ayırarak kaleme almıştır. Healy Patrick, "Salminius Hermias Sozomen", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 14.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/14165c.htm>.
- ⁷ Aurelius Victor, hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Roma İmparatorluğu'nda memur olarak görev yapmıştır. Pagan inancına mensup yazar, *De Caesaribus* eserini yazmış, eserinde İmparator Augustus ve II. Constantius arasındaki dönemi kaleme almıştır. H. W. Bird, *Aurelius Victor: De Caesaribus* (Liverpool: Liverpool University Press, 1994), vii-viii.
- ⁸ Eusebius, M.S. 4. yüzyılda yaşamış, Filistin Kayserya piskoposudur. Kilise Tarihi isimli eserinde Hıristiyanlığın başlangıcından kendi dönemine kadar olan tarihi ele almıştır. Ayrıca "Vita Constantini"de Konstantin'in hayatını yazmıştır. Francis Joseph Bacchus, "Eusebius of Caesarea", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/05617b.htm>.
- ⁹ Nazianzuslu Gregory (M.S. 325-389), Kapadokyalı ilahiyatçıdır. Doğu kilisesinin önde gelen isimlerindedir. Gregory'nin, çeşitli şiir, mektup ve düz yazıları bulunmaktadır. Hunter-Blair Oswald, "St. Gregory of Nazianzus", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.
- ¹⁰ Lactantius, 4. yüzyılda Konstantin ile aynı çağda yaşamış bir apolojisttir. Günümüze *De Mortibus Persecutorum* isimli bir eseri ulaşmıştır. Healy Patrick, "Lucius Caecilius Firmianus Lactantius", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 15.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/08736a.htm>.
- ¹¹ Ahmed Midhat, *Müdafaâ*, 1: 273-274.

Büyük Konstantin, Hıristiyan olan ilk Roma imparatoru olması sebebiyle¹² Hıristiyanlık tarihinin en önemli siyasî figürlerindedir.¹³ Her ne kadar onun döneminde gerçekleşen tarihsel olaylar üzerinde fikir birliği olsa da, karakteri hakkında -birincil kaynaklarda- iki uç yaklaşım söz konusudur.¹⁴ Nitekim Lactantius, Konstantin'i büyük zulümleri sona erdiren bir kahraman olarak,¹⁵ Eusebius da abartılı bir dille, yeryüzünden soyutlayacak derecede övgüyle bahsetmiştir.¹⁶ Son Pagan İmparator Julian ise, onun bazı erdemlerinden söz etmiş olmakla birlikte, onu aynı zamanda hicvetmiştir.¹⁷ Yine pagan bir yazar olan Zosimus da onu aşağılamaktadır.¹⁸ Bu yüzden Konstantin'in kişiliğini belirlemek güçleşmekteyse de, tarihte Hıristiyanlık için önemi şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Konstantin'in Hıristiyanlık tarihindeki rolünü göstermek için Ahmed Midhat, Roma devletinin o dönemdeki coğrafi durumuna ve Hıristiyan nüfusun dağılımına değinmektedir. Konstantin sayesinde Hıristiyanların sayısının arttığını göstermek için, Konstantin dönemi öncesi, Hıristiyan nüfusunu aktaran Ahmed Midhat'a göre, Azizlerden Justin'in,¹⁹ Roma'da neredeyse bütün halkın Hıristiyan olduğu hakkındaki rivayeti, gerçeğe uymamaktadır. Hıristiyanlar, bu dönemde, sayıca en fazla buldukları yerlerde bile %35 civarında nüfusa sahipti. Tarihçi Gibbon'un bildirdiğine göre ise toplam Hıristiyan nüfusunun, Roma'nın genel nüfusuna oranı %5 civarındaydı ve Hıristiyan nüfusun en fazla olduğu yer de Mısır'dı. Bursa, İzmir, İtalya'nın kuzeyi, Fransa'nın güney ve orta bölgelerinde de Hıristiyan yoğunluğu fazlaydı.²⁰

¹² Paul Stephenson, *Büyük Konstantin*, çev. Gürkan Ergin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 13.

¹³ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 174.

¹⁴ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil (İstanbul: İndie Yayınları, 2019), 2: 79.

¹⁵ Stephenson, *Büyük Konstantin*, 116.

¹⁶ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 33.

¹⁷ W. C. Wright (çev.), "Julian: The Caesars", erişim: 17.05.2020, <http://www.attalus.org/translate/caesars.html>.

¹⁸ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* M.S. 284-641, çev. Turhan Kaçar (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 38-39; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 2: 79.

¹⁹ Justin Martyr, yaklaşık M.S. 100'de doğmuş, Hıristiyan apolojistidir. M.S. 130'larda Hıristiyan olan Justin, Anadolu'da ve Roma'da Hıristiyanlığı öğretmiş ve savunmuştur. M.S. 165 civarında Roma'da öldürülmüştür. Jules Lebreton, "St. Justin Martyr", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 09.02.2019, <http://www.newadvent.org/cathen/08580c.htm>.

²⁰ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 275-277.

Ahmed Midhat'ın verdiği bu bilgileri Aziz Justin'in eserinde bulmak mümkündür.²¹ Meşhur İngiliz tarihçi Gibbon, Justin'in bu rivayetini abartılı bulmakta ve Hıristiyanların genel nüfusunun yirmide bir (%5) olduğunu söylemektedir.²² Hıristiyanların sayıları hakkında birbirinden çok farklı rakamlar verilmekle birlikte, günümüz araştırmalarına göre, o dönemde, Hıristiyanların küçük bir azınlık oldukları tespit edilmektedir.²³ Genel kanı, Hıristiyanların, toplam nüfusa oranının %10'u aşmayacağı yönündedir. Ahmed Midhat'ın belirttiği, nüfusun yoğun olduğu şehirler de, kaynaklarda benzer şekilde aktarılmaktadır.²⁴

Konstantin'in tahta çıkış sürecine ve siyasi çekişmelerine değinen Ahmed Midhat, onun Hıristiyanlarla nasıl işbirliği yapmaya başladığını açıklarken şu rivayeti aktarmaktadır:²⁵ Savaşın eşliğinde olan Konstantin, Fransa'da Hıristiyan nüfusunun fazla olduğunu hesap ederek bazı nüfuzlu papazlarla iletişime geçmiş, önceki dönemde büyük bir zulme maruz kalan Hıristiyanlar da bu ittifakı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Konstantin'in ordusunun yaklaşık on, on beş katı kadar Hıristiyanın orduya dâhil olmasıyla kanlı bir savaş gerçekleşmiş, sonucunda Roma ordusu galip gelmiştir. Bu olaylarda her tarihçinin hemfikir olduğunu söyleyen Ahmed Midhat, Hıristiyanların büyük bir mucize olarak gördüğü, Konstantin'in Fransa'dan geçerken gökyüzünde, Yunanca "sen bununla galip geleceksin" ibaresi ve Roma imparatorlarına özel, haç ve p harfinin birleşiminden oluşan bir bayrağın (P) belirdiği rivayetine de yer vermektedir. Hıristiyanların kabulüne göre, bütün ordu bu vizyona şahit olmuş, Konstantin, bu olayla zafer kazanmıştır.²⁶ Konstantin döneminde bir bütün olan Roma Devleti, daha sonra Doğu ve Batı Roma olarak ayrılmış ve Doğu Roma zamanla daha üstün konuma gelmiştir.²⁷

Konstantin, babasının ölümünden sonra, bölünmüş Roma'yı yöneten tetrarklardan biri olmuştur. Batı bölümünü tek başına ele geçirmek için, Ekim 312'de siyasî rakibi Maxentius ile Milvius Köprüsü'nde karşı karşıya gelmiş, rivayete göre, bu savaş öncesinde bir vizyona şahit olmuş ve rakibini

²¹ A. Lukyn Williams (çev.), *Translations of Christian Literature Series I-Greek Texts: Justin Martyr The Dialogue With Trypho* (Londra: Society for Promoting Christian Knowledge, 1930), 243.

²² Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 1: 643-645.

²³ Yusuf Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 56; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 37.

²⁴ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel (Ankara: Maarif Matbaası, 1943), I: 55-56.

²⁵ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 277-283.

²⁶ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 283-285.

²⁷ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 273.

yenmiştir.²⁸ Siyasî ortağı Licinius ile 313'te Milano Fermanı'nı imzalamış, bu fermanla Hıristiyanlar, üç yüzyıl boyunca -genellikle elverişli koşullarda- yaşadıkları Roma'da, yakın zamanda muhatap oldukları kovuşturmalardan kurtularak resmî olarak tanınmışlardır.²⁹ Daha sonra Konstantin ile Licinius'un yolları ayrılmış, 324'te savaşmışlardır. Doğu ve batı bölümlerini birleştiren Konstantin, Roma'da tek başına söz sahibi olmuştur. Konstantin, 325'te İznik Konsili'ni toplamış ve Hıristiyanlar için önemli olan bu konsile başkanlık yapmıştır. Asya ve Avrupa'nın kesişiminde bulunan, doğu ve batıyı rahatça kontrol edebileceği Konstantinopolis şehrini kurmuş;³⁰ pagan bir geçmişe sahip Roma'nın yerine Konstantinopolis'i devletin başkenti yapmıştır. Bu dönemden sonra Roma İmparatorluğu, doğuda Bizans olarak devam etmiştir.³¹

Ahmed Midhat'ın dikkat çektiği vizyon olayı, yukarıda anlatıldığı üzere savaş öncesinde, *Labarum* ya da *Chi-Rho* adı da verilen işaretle görülmüştür.³² Eusebius ve Lactantius'un aktardığı bu olay farklı şekillerde anlatılmaktadır. Öyle ki, Lactantius'a göre Konstantin, savaştan bir gün önce rüyasında bu işareti görmüş ve ertesi gün işareti ordunun kalkanlarına işletmiştir.³³ Eusebius'a göre ise güneşli bir günde, gökyüzünde *Labarum* ve "bununla zafere ulaşacaksın" yazısı belirmiş, ertesi gece Mesih, Konstantin'e rüyasında görünmüş, kalkanlara bu işareti işlemesi gerektiğini bildirmiştir.³⁴ Nazianzuslu Gregory de, ordunun bu sembolü gördüğüne işaret etmiştir.³⁵ Bu rivayetlerden hareketle, Ahmed Midhat'ın, Eusebius'un rivayetini kullandığı anlaşılmaktadır.

²⁸ Stephenson, *Büyük Konstantin*, xi.

²⁹ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 176.

³⁰ Ayşe Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 44.

³¹ Stephenson, *Büyük Konstantin*, xii.

³² *Labarum*, ışığın haçı olarak da bilinen bu işaret, İmparator Konstantin'in vizyonu ile benimsenmiş ve Konstantin'in monogramı sayılmıştır. Mesih'in Latince ismi olan *Christus*'a karşılık gelmekte, X ve P harfinin kesişiminden oluşmaktadır. Madalyonlara, sikkelere, portrelere işlenmiş, Hıristiyan sembollerinden biri olmuştur. Maurice Hassett, "Labarum (Chi-Rho)", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/08717c.htm>.

³³ Tuğçe Ünver, *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum* (Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 106.

³⁴ Fatih Özçelik, *Vita Constantini: Kutsal İmparator Constantinus'un Hayatı* (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 38-39; Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık*, 44-45.

³⁵ Gregory, altmış altıncı bölümde *labaruma* işaret etmiştir. bkz. Roger Pearse (çev.), "Gregory Nazianzen, 'Julian the Emperor' (1888). Oration 4: First Invective Against Julian", erişim: 26.05.2020, http://www.tertullian.org/fathers/gregory_nazianzen_2_oration4.htm.

Konstantin'in kendi ailesine yaptığı zulümleri ele alan Ahmed Midhat, onun, kayınpederini kendisini asmaya mecbur ederek intihara sürüklediğini, kayınbiraderini boğduğunu, on iki yaşındaki yeğenin kafasını kestiğini, büyük oğlunu boğazladığını ve karısını hamamda hapsederek öldürdüğünü söylemektedir.³⁶ Yazarımız ayrıca, Konstantin'in zulümlerinin ailesiyle sınırlı olmadığını da eklemektedir. Bu yüzden Ahmed Midhat, Hıristiyanların, pek çok zulüm gerçekleştiren Konstantin'i, gökyüzünde bir vizyon gördüğünü söyleyerek destekleyip yüceltmelerini yermektedir. Yine Mesih'in yönlendirmesiyle, Romalıların ümitsizliğe düştüğü bir anda Konstantin, başkent Roma'yı terk ederek Konstantinopolis'i ve doğu kilisesini kurmuş, papazlar nezdinde, Mesih'ten sonra ikinci bir Mesih kabul edilmiştir.³⁷

Tarihî kayıtlarda Konstantin, ailesinde gerçekleştirdiği ölümlerle de anılmaktadır. Hıristiyan yazarlar, Konstantin'in bu tutumlarını dile getirmeseler de, bazı pagan yazarlar bu olayları nakletmiştir. Özellikle Konstantin'in ilk oğlu Krispus'u; daha sonra da eşi Fausta'yı öldürmesi dikkat çekmekte, nedenleri üzerine farklı rivayetler anlatılmaktadır.³⁸ Ahmed Midhat'ın bahsettiği diğer bir rivayet olan, Konstantin'in Mesih'in yönlendirmesiyle doğu kilisesini ve Bizans'ı kurduğuna dair bilgi Sozomen'e aittir.³⁹ Öyle ki, Konstantin, rüyasında İsa'yı görmüş ve onun yönlendirmesiyle Yeni Roma Konstantinopolis'i kurmuştur.⁴⁰ Eusebius'a göre de, Tanrı Konstantin'i kutsamıştır ve o tam anlamıyla ikinci bir İsa'dır.⁴¹

Konstantin'in, bu zulümleri gerçekleştirirken henüz vaftiz olmadığına da işaret eden Ahmed Midhat, onun daha sonraki dönemde günahlarından

³⁶ Ahmed Midhat'ın bahsettiği ölümleri, Voltaire de aktarmıştır. Ahmed Midhat, bu bilgileri Voltaire'den almış olabilir. Kayınbiraderinin ölümüne -diğer kaynaklarda ulaşamamakla beraber, Konstantin'in kız kardeşinin kocası Licinius'u ve onun oğlu olan yeğenini öldürdüğü bilinmektedir. Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Lütfi Ay (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977), 1: 62, 404; 2: 530; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 2: 88.

³⁷ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 286-288.

³⁸ Ronald T. Ridley (çev.), *Zosimus: New History* (Canberra: Australian Association for Byzantine Studies, 1982), 36-37; Bu ölümlerin nedeni hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, Fausta ve Krispus arasında gizli ilişki vardır. İkinci görüşe göre Fausta, üvey oğlu Krispus yerine kendi oğlunun önde olmasını istediği için iftira atmıştır. İlhami Tekin Cinemre, *Constantinus Hanedanı* (Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 23-24; Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık*, 39-40.

³⁹ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, çev. Chester D. Hartranft, 1890, 423.

⁴⁰ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I: 71.

⁴¹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* M.S. 284-641, 329; Averil Cameron & Stuart G. Hall (çev.), *Eusebius: Life of Constantine* (Oxford: Clarendon Press, 1999), 69, 88, 181.

arınmak istediğini nakletmektedir. Buna göre, Konstantin, günahlarından kurtulmak için putperest din adamlarına danışmış ancak onlar, yaptığı zulümler dolayısıyla, affedilmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Buna karşın Hıristiyan papazlar ise Konstantin'e, vaftiz suyunun bütün günahları temizlediğini söyleyerek Konstantin'i vaftiz etmişlerdir.⁴²

Zosimos'a göre, Konstantin, günahlarından pişman olmuş, pagan rahipler ise yaptıklarının kefaretinin olmadığını söylemişlerdir. İspanya'dan Roma'ya gelmiş olan Mısırlı, Konstantin'e, Hıristiyanlığın onu günahlarından arındıracak bir din olduğunu bildirmiş, Konstantin de pagan inancını bırakmış ve Mısırlının dinine [Hıristiyanlığa] tâbi olmuştur.⁴³ Ayrıca Hıristiyan kaynaklardan günümüze ulaşan rivayetlerde de, Konstantin'in vaftiz olduğu aktarılmaktadır. Öyle ki, ya Papa Sylvester, Konstantin'i sağlığı yerindeyken ya da kabul edilen rivayete göre, Eusebius, ölüm döşeğindeyken vaftiz etmiştir. Konstantin'in vaftizi, o zamanki genel uygulamaya göre, geçmiş ve gelecek günahlarının affi için, ölümüne yakın bir zamana ertelenmiştir.⁴⁴

1.a) Hıristiyanlığın Elde Ettiği Güç

Ahmed Midhat Efendi, Hıristiyan tarihçilerin dile getirdikleri "İmparator Konstantin'in Hıristiyanlık sayesinde güç elde ettiği" iddiasını, Hıristiyanların, Konstantin'in ordusuna katılması örneğiyle teyit etmektedir. Ancak Ahmed Midhat, bu ittifakın sadece Konstantin'in lehine olduğunu söyleyen bazı kilise tarihçilerinin aksine, "Hıristiyanlığın da Konstantin sayesinde güçlendiğini" iddia ederek görüşünü tarihsel olaylardan örneklerle kanıtlamaya çalışmaktadır.⁴⁵

Bazı Kilise tarihçileri, Konstantin'in Hıristiyanlığa hiçbir katkıda bulunmadığını, putperestliği yok etmediğini, putperestlere adil davrandığını, Hıristiyanlığı tesis etmeye çalışmadığını savunmaktadırlar. Bu tarihçiler, Konstantin'in zafer kazandıktan sonra Apollon tanrularına şükür kurbanı sunmasını ve kendi ailesinden öldürdükleri arasında Hıristiyanların da olmasını delil göstermektedirler. Ahmed Midhat bu bilgilerin doğruluğunu sorgulamaktadır.⁴⁶

Konstantin'in, Hıristiyanlığa hiçbir katkıda bulunmadığını iddia etmek tarihsel verilere göre mümkün değildir. Zira Konstantin, dönemin

⁴² Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 288-290.

⁴³ Ridley, *Zosimus*, 37; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 237; Muhtemelen Ahmed Midhat bu bilgiyi Voltaire'den aktarmıştır. Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, 1: 86, 221.

⁴⁴ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, 460-461; Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 202-203.

⁴⁵ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 290-292.

⁴⁶ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 291-292.

şartları gereği putperestliği yok etmemiş, pagan ordusundan çekindiği için festivallere katılmış,⁴⁷ Apollo tapınağını ziyaret etmiş olsa da,⁴⁸ o, kiliseye mâli, siyasî, hukukî imtiyazlar vermiştir.⁴⁹ Öyle ki onun hüküm sürdüğü otuz iki yıllık dönemde Hıristiyanlara verdiği destek, Hıristiyanlığın geride bıraktığı üç yüzyılda görülmemiştir.⁵⁰ Ahmed Midhat da bu bağlamda Konstantin'in Hıristiyanlar lehine gerçekleştirdiği faaliyetleri sıralamaktadır.

Ahmed Midhat'ın belirttiğine göre, Konstantin'in biyografisini yazan tarihçi Eusebius'un ikinci kitabının 56. bâbında, Konstantin'in Arius'a yazdığı mektup vardır. Sözü geçen mektupta Konstantin, halktan herkesi Hıristiyan yapabilirse kendisini mutlu addedeceğini belirtmiş ancak bunu gerçekleştirirken acele etmemek gerektiğini, gürültü çıkartmadan işi sonuçlandırmanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ahmed Midhat, tarihçi Kantu'nun da bu rivayeti teyit ettiğini söylemektedir. Kantu'nun dile getirdiğine göre Konstantin, dikkat çekmemek için Hıristiyanlığı putperestlikle eşit seviyeye getirmiş, ortalığı karıştırmamış, putperest bazı kişileri halkın gözünden düşürerek Hıristiyanlaştırma faaliyetinde bulunmuştur.⁵¹

Eusebius'un aktardığı mektup incelendiğinde, Konstantin'in, askerî alanda yaptığı gibi düşünsel alanda da Tanrı'nın tüm kullarını bir bütün haline getirmek istediği dikkat çekmektedir.⁵² Konstantin'in bu minvalde başka mektupları da bulunmaktadır. Yazdığı mektuplardan, onun Hıristiyan olduğu ve kendisini Tanrı'nın hizmetçisi saydığı anlaşılmaktadır.⁵³

Yine Kantu'dan alıntı yapan Ahmed Midhat, Konstantin'in 314 yılında "seculaires" isimli büyük bir pagan bayramını kutladığını ancak "capitolins" bayramını iptal ettiğini aktarmaktadır.⁵⁴ Öyle ki halkın öfkesi zamanla artmış fakat Konstantin, Hıristiyanlığı zihinlere yerleştirmek için putperestlerin bazı yortularını da yasaklamıştır. Bunların dışında, bazı isyankârları alt ettikten sonra, Hıristiyanlığa olan yakınlığını gizlememiş,

⁴⁷ Ridley, *Zosimus*, 37.

⁴⁸ Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık*, 50.

⁴⁹ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 178.

⁵⁰ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 204.

⁵¹ Eusebius'un eserinde 56. bölümde de benzer bir konu olmakla birlikte, Arius'a mektup ikinci kitap 64-65. bölümdedir. Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 292-293; Ahmed Midhat'ın övgüyle andığı İtalyalı tarihçi Cesare Cantu, mektupla ilgili bu yorumlarda bulunmaktadır. César Cantu, *Histoire Universelle*, çev. Eugène Aroux (Paris: Firmin Didot Frères, 1862), 6: 527.

⁵² Cameron & Hall, *Eusebius: Life of Constantine*, 116.

⁵³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, 381.

⁵⁴ Cantu, *Histoire Universelle*, 6: 527-528.

kiliselere hediyeler bahşetmiştir. Ayrıca, Lübnan dağlarındaki ve Suriye Heliopolis'teki Venüs putperest tapınaklarını kapatmış ancak bu uygulamayı, o tapınaklardaki bozulmalardan ötürü gerçekleştirmiştir.⁵⁵

Zosimus'un aktardığı üzere Konstantin, pagan festivallerini ihmal etmiş ve kutlamamıştır.⁵⁶ Ayrıca, Maxentius'tan Roma'yı aldığı anda, geleneklere göre gitmesi gereken Jüpiter tapınağına gitmemiş ve adak adamamıştır.⁵⁷ Onun pagan geleneklerine kısıtlamalar getirdiği, tarihte en bilindik örneğiyle pagan geleneğindeki güneşe saygı günü yerine, Hıristiyanlar ve putperestler için birlikte kutlanan Pazar gününü koyduğu, sonuç olarak pagan geleneklerini yavaş yavaş kaldırdığı görülmüştür.⁵⁸ Sadece bazı yortuları yasaklamakla kalmayan Konstantin, Hıristiyanlara saldırılarda bulunulan bazı pagan tapınaklarını da kapatmış, kutsal fahişeliğin yasaklanmasıyla Lübnan dağındaki Aphaca ve Heliopolis'teki Venüs tapınaklarını yıktırmıştır.⁵⁹

Ahmed Midhat, Voltaire'ı kaynak göstererek Hıristiyanların, geçmişte mazlum iken, Konstantin dönemiyle birlikte artık zalim konumuna geldiklerini aktarmaktadır. Öyle ki, Hıristiyanlar, Konstantiniyye şehrine yerleşmelerinden önce çeşitli zulümler gerçekleştirmişlerdir: Maximianus'un karısını nehre atmışlar, çocuklarını boğazlamışlar, Mısır ve Filistin'de Hıristiyanlık karşıtı olan görevlileri öldürmüşler, Selanik'te saklanan Diocletianus'un karısını ve kızını boğup denize atmışlardır.⁶⁰ Voltaire de, papazların ilahi adaletten bahsettiğine vurgu yapmış, Hıristiyanların bu tutumlarıyla ilgili, "Tanrı'nın, Hıristiyanların ellerini, kendilerine zulmedenlerin kanıyla kıpkırmızıya boyamayı arzu etmiş" olduğunu söylemiştir.⁶¹ Ahmed Midhat, bu durumu hayli eleştirmekte, Hıristiyanlığın, Konstantin sayesinde zalim bir şekilde inşa edildiğini ve bunun inkâr edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Konstantin'in kimle savaştıysa, o kişilerin Hıristiyanlık karşıtı oldukları, tarih sayfalarında kaydedilmiştir ve Konstantin bunları yaparken papazlara danışarak hareket etmiştir. Bu nedenle Ahmed Midhat, onun yaptığı savaşların din uğruna yapıldığını savunmaktadır.⁶²

⁵⁵ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 294-295.

⁵⁶ Ridley, *Zosimus*, 28.

⁵⁷ Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık*, 36-37.

⁵⁸ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 184; Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık*, 66-67.

⁵⁹ Cameron & Hall, *Eusebius: Life of Constantine*, 141-147; Özçelik, *Vita Constantini: Kutsal İmparator Constantinus'un Hayatı*, 109-114.

⁶⁰ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 296; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 1: 555.

⁶¹ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, 1: 221-222; 2: 319.

⁶² Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 297-298.

Lactantius, Konstantin'in bir zamanlar siyasî ortağı olan Licinius'un, yukarıdaki ölümleri gerçekleştirdiğini söylemektedir. Ancak Lactantius, öldürülen Diocletianus'un karısı Prisca'nın ve kızı Valeria'nın Hıristiyan olduğunu da ima etmektedir.⁶³ Bu yüzden, Voltaire'in de anlattığı bu zulümleri, din uğruna nitelendirmenin doğru olmayacağı kanısındayız. Ahmed Midhat'ın, "Konstantin'in savaştığı kişilerin Hıristiyanlık karşıtı" olduğu iddiası incelendiğinde, Konstantin'in siyasî savaşlar yaptığı ancak bu durumun, dinî siyasete yansıdığı ortaya çıkmaktadır. Zira Konstantin ve Licinius siyasî ittifak kurarak Hıristiyanlara karşı olumsuz tutum takınan rakiplerini alt etmişler ve Hıristiyanlar lehine olan Milano Fermanı'nı kabul etmişlerdir. Ayrıca bunun sonucunda Konstantin, açıkça Hıristiyanları destekleyebilmiştir.⁶⁴ Daha sonraki süreçte, Licinius ile Konstantin arasında politik anlaşmazlıklar çıkmış, bu durum yine dinî politikayı etkilemiştir. Hatta Konstantin, imparatorluğun tek hâkimi olmak için Licinius'un yönettiği bölgede de Hıristiyanların hamisi olma rolünü üstlenmiş,⁶⁵ bunun sonucunda Licinius'un Hıristiyanlık karşıtı tutumları baş göstermiş, Konstantin ile Licinius karşı karşıya gelmiştir.⁶⁶ Bu tarihî vakalardan ötürü, her ne kadar Konstantin'in siyasî nedenlere dayanarak savaştığı görülse de, bu durumun dinî siyasete yansıdığı, sonuçlarının da Hıristiyanların yararına olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu savaşları, tam anlamıyla din uğruna yapılmış olarak nitelendirmemiz mümkün değildir.

Bunlara ek olarak Ahmed Midhat, Hıristiyanların bahsi geçen dönemde elde ettiği gücün; geçmişte yaşadıkları zulümlerden kurtulmaları, Konstantin ile işbirliği yapmaları ya da putperestliği ortadan kaldırmaları olmadığını bildirmektedir. Hıristiyanların asıl zaferi, Filistin bölgesini ve bilhassa Kudüs'ü ele geçirmeleridir. Zira Romalılar Kudüs'ü yağmalamışlar ve Yahudiler Kudüs'e, Roma'dan izin almaksızın giremez olmuşlardı. Konstantin, Hıristiyanlığı meşru bir din olarak tanıyınca Hıristiyanlığın ortaya çıktığı yer olan Kudüs Hıristiyanların hâkimiyetine geçmiş ve Hıristiyan merkezi olmuştur. Ahmed Midhat, bu durumun Hıristiyanlık tarihinde çok önemli olduğunu ve Hıristiyanların, Müslümanların Mekke'yi fethetmesi kadar büyük bir zafer elde ettiklerini vurgulamaktadır.⁶⁷

Hz. İsa, Filistin'de yaşamış ve Yahudiler, Hz. İsa ve havarilerine karşı olumsuz tutumlar sergilemişlerdi. Bu tarihsel arka plan göz önüne

⁶³ Ünver, *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*, 83, 112-113, 149.

⁶⁴ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 171.

⁶⁵ Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi, 17.

⁶⁶ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 178.

⁶⁷ Ahmed Midhat, *Müdafa*, 1: 298-299.

alındığında, Kudüs'ün Hıristiyanlar için önemi aşikârdır. İmparator Konstantin de, Kudüs'e önem vermiş, annesi Helena ile birlikte hac ziyareti için Kudüs'e gitmiş, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği haçı bulmuş, haçın bulunduğu yere kilise yaptırmıştır. Bunun dışında, Kudüs'te pek çok kilise yaptırıp süsleten Konstantin, M.S. 70'de Titus'un şehri yağmalamasından yüzyıllar sonra, şehrin Hıristiyanlar için bir merkez konumuna gelmesini sağlamıştır.⁶⁸

1.b) Hıristiyanlığın Ruhaniyetten Cismaniyete Dönüşmesi ve Dinî Tartışmaların Başlaması

Ahmed Midhat, Hıristiyanlığın zamanla özünden koparak dünyevî hırslarla dönüşüm geçirdiğini ve şekilci bir hâl aldığını dile getirmekte, bu durumun da İmparator Konstantin ile başladığını söylemektedir. Hıristiyanlığın başlangıcında müşterek mallarla kardeş gibi yaşayan Hıristiyanlar sonradan mallarını ayırmışlar, İsa'ya ulûhiyet atfetmişler, kilisede ibadetleri şekillendirmişlerdir. Ayrıca zamanla, din adamları sınıfı ortaya çıkmış, din adamları gösterişli kıyafetler giymiş, papalık diğer kiliselere üstün tutulmuş ve papanın yanılmazlığı kabul edilmiştir. Sonuç olarak, Hıristiyanlık putperest bir mahiyete bürünmüştür.⁶⁹ Ayrıca Ahmed Midhat, Hz. İsa'nın hiçbir sözü onun tarafından veya onun zamanında kaleme alınmamış olduğu ve Hıristiyan kutsal metinleri çeşitli kişilerin derlemesiyle oluşturulduğu için, Hıristiyanlar arasında tartışmaların asla bitmeyeceğine işaret etmektedir. Hıristiyanlar arasında zamanla en temel dinî konularda bile birçok tartışma çıkmış ve sonuçta oluk oluk kan akıtılmıştır. Nitekim İmparator Konstantin döneminde mütevazı ve kanaatkâr yaşamı terk etmeye başlayan Hıristiyanlar, zamanla papazların hırsları uğruna birbirlerini öldürecek duruma gelmişlerdir.⁷⁰

İmparator Konstantin'in, Hıristiyanlığa katkılarında biri de kiliseyi kurumsallaştırmasıdır. Onun döneminde kilise yeni bir şekil almış ve Roma kültürüne uyum sağlamıştır.⁷¹ Mesela, ondan önceki dönemde mabet yerleri oldukça basitken, onunla birlikte şaşaalı kiliseler yapılmıştır. Ayrıca, kiliseye ayini yöneten kişiler atanmış, kiliselerde imparatorluk protokolü uygulanmış, imparatora saygı göstergesi olarak tütsü yakılmış, din adamları her gün şık elbiseler giyerek ilk kez koro halinde ilahi okuma törenlerine başlamışlardır.⁷² Bunlar dışında Ahmed Midhat'ın bahsettiği ve

⁶⁸ Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, I: 64-65.

⁶⁹ Ahmed Midhat, Müdafaa, 1: 300-303.

⁷⁰ Ahmed Midhat, Müdafaa, 1: 303-306; Voltaire, Felsefe Sözlüğü, 2: 383.

⁷¹ Duygu, Hıristiyanlık ve İmparatorluk, 190.

⁷² Kaymaz, Konstantin ve Hıristiyanlık, 92.

daha sonra ele alacağımız üzere konsillerle, Hıristiyanlığın en temel inanç konularında keskin ayrılıklar ortaya çıkmıştır.

Ahmed Midhat'a göre, İmparator Konstantin'in kiliseye yardımları çok açıktır. Bir rivayette, yakalandığı hastalıktan Papa Sylvester'in manevi tedavisiyle kurtulan Konstantin, Papa Sylvester'a ve daha sonraki papalara, Roma, İtalya ve batıda bazı eyaletleri bahşetmiştir. Konstantin, ayrıca Roma'da *Tabernacle* isimli bir yer ile yüksek miktarda gümüşü kiliseye hediye etmiş, 160 santim uzunluğunda, som altından mamul bir haç, on iki havarinin her biri için özel tuğralar yaptırmış, yıllık geliri yüksek olan bir sermaye bağışlamıştır. Bunların dışında araziler ve çeşitli gayrimenkuller vermiş, Aziz Petrus, Aziz Pavlus ve Aziz Jean kiliselerini vakfetmiştir. Ahmed Midhat, bunların yüksek meblağlar olduğunu, bu yerlerden elde edilen yıllık gelirlerin o dönemde bir imparatorluk servetine tekabül ettiğini, kendi zamanında ise bu durumun çok daha ileri olduğunu haber vermektedir. Bu gelişmelerden hareketle, Ahmed Midhat, Hz. İsa'nın havarilerine mütevazı yaşamı salık verdiğini ve din adamları hiyerarşisini yasakladığını hatırlatmakta ve servet sahibi olan din adamlarını ve kilise kurumunu eleştirmektedir.⁷³

Papalar kitabına göre, Papa Sylvester, Konstantin'i cüzzamdan kurtarmış ve vaftiz etmiştir.⁷⁴ Yine *Liber Pontificalis*'te,⁷⁵ Konstantin'in kiliseye yaptığı hediye ve bağış listesi yer almaktadır.⁷⁶ Bunun dışında Konstantin'in, kendisini kilise dışındaki işlerin piskoposu saydığı,⁷⁷ pek çok kilise yaptırdığı, kiliseye miras bırakılmasını sağladığı ve piskoposlara özel haklar verdiği bilinmektedir. Onun zamanında, piskoposlar, yargılama, rahatça seyahat edebilme yetkisi kazanmış, imparatorluğun posta teşkilatı onların hizmetlerine sunulmuştur.⁷⁸ Kilisenin vakıf elde etmesi, Roma yönetiminden para, gıda, emlak yardımı alması ve vergiden muaf tutulması gibi uygulamalar da, kilisenin Orta Çağ'ın en zengin kurumu haline gelmesine yol açmıştır.⁷⁹

⁷³ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 306-308.

⁷⁴ O dönemde Papa Sylvester, henüz papa olmadığı için bu rivayet kurgusal kabul edilmektedir. Hans A. Pohlsander, *The Emperor Constantine* (Londra, New York: Routledge, 2004), 26-27.

⁷⁵ Aziz Petrus ile başlayan ve on beşinci yüzyıla kadar biyografiler şeklinde devam eden papalar tarihidir. Johann Peter Kirsch, "Liber Pontificalis", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 23.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/09224a.htm>.

⁷⁶ Johann Peter Kirsch, "Pope Sylvester I", *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 23.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/14370a.htm>.

⁷⁷ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* M.S. 284-641, 358.

⁷⁸ Kaymaz, *Konstantin ve Hıristiyanlık*, 93-94.

⁷⁹ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 179-181.

Ahmed Midhat, Konstantin'in Hıristiyanlığın mahiyetine dair pek bilgisi olmadan Hıristiyanlarla işbirliği kurduğunu ve zamanla Hıristiyanlık içindeki çekişme ve ayrılıkların farkına vardığını bildirmektedir. Buna göre, Aryüsçüler dinî tartışmalara girerek rakiplerini alt etmeye başlayınca Konstantin, güvenilir bir kişiyi, araştırma yapması ve Hıristiyanlığın içeriğini öğrenmesi için görevlendirmiştir. Aldığı bilgiler üzerine, konsillerin toplanmasını sağlamış ve sorunları çözmek için bizzat müdahalede bulunmuştur.⁸⁰ Bütün bunların sonucunda Konstantin'in maddî iltifatına nail olabilmek için, mezhepler arasında var olan çekişme gün yüzüne çıkmış, bu durum ilerleyerek fiili savaşa dönüşmüştür. Katolikler, kendi üstünlüklerini kanıtlamak, diğer grupları bertaraf etmek için yalanlar uydurmuş ve zulümler yapmıştır. Zamanla Aryüsçülerle Katolikler arasındaki dinî tartışmalar, iki grup arasında kanlı savaşlara dönüşmüştür.⁸¹

Milano Fermanı'yla Hıristiyanlık bir din olarak resmen tanınmış, imparatorun desteğini almak ve imparatorluğun din anlayışına tesir etmek isteyen gruplar arasında çekişmeler başlamıştır. M.S. 318-319 yıllarında Arius, oğul İsa'nın baba ile aynı özden olmadığını içeren düşünceleriyle ilgi çekmiş, bu durum geleneksel kilisenin tepkisine neden olmuştur. İskenderiye Piskoposu Alexander, Arius'un düşüncelerine karşı çıkmış, Arius ve taraftarlarını aforoz etmiş, şehirden sürdürmüştür.⁸² Tartışmalardan haberi olmayan Konstantin durumu öğrenince, 324'te Kurtuba Piskoposu Ossius'u görevlendirmiş fakat Ossius sorunu çözememiştir.⁸³ Çözüm için Ankara'da bir konsil toplanması planlanmış ancak toplanma yeri, Konstantin'in müdahalesiyle ve siyasi lobinin etkisiyle başkente yakın olan İznik ile değiştirilmiştir. Konstantin, konsilde görev alacak kişileri belirlemiş, tahta çıkışının yirminci yıl dönümünde, 325 yılında İznik gölü kıyısında, iki yüz elli piskoposun katılımıyla konsili toplamış ve konsile başkanlık yapmıştır.⁸⁴ Sonucunda İsa'nın Baba ile aynı özden olduğunu söyleyen Athanasius'un görüşleri kabul edilmiş, metne monoteizme aykırı, eşit iki tanrı anlamına gelebilecek "homoousios" ifadesinin konulup konulmaması tartışılmış ve Konstantin'in müdahalesiyle "homoousios" ifadesi metne eklenmiştir. Bundan rahatsız olan bazı papazlar, gönülsüz de olsa metni imzalamış ancak görev yerlerinde kendi kredolarını kullanmışlardır. Arius ve taraftarları ise sürgüne

⁸⁰ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 309-310.

⁸¹ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 311-314.

⁸² Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi, 29-31.

⁸³ Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 49.

⁸⁴ Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi, 33-35.

gönderilmiştir.⁸⁵ Konsilin diğer kararlarında, kilise teşkilatı düzenlenmiş, piskoposlara idare bölgeleri oluşturulmuş, kilise alternatif bir yönetim organı olarak Roma, İskenderiye ve Antakya olmak üzere üç büyük patrikliğe ayrılmıştır.⁸⁶ Paskalya bayramının günü belirlenmiş, kiliseler arası farklı uygulamalara son verilmiş, ayrılıkçı grupların kontrol altına alınması kararlaştırılmıştır. Konsil kararları kanun kabul edilmiştir. Ancak umulan olmamış, gruplar arasındaki kanlı çekişmeler devam etmiş ve ihtilaflar artmıştır.⁸⁷

Sonuç olarak Ahmed Midhat, hangi gerekçeyle olursa olsun savaşı ve savaşmayı hoş görmeyen Hıristiyanların, Konstantin'in ordusuna katılmalarını ve zalimin zulmünün icracısı olmalarını garipsemekte ve daha sonraki süreçte de kılıcı bırakmamalarını eleştirmektedir.⁸⁸ Böylece o, Hıristiyanlığın söz kuvvetiyle değil de, Konstantin'in kılıcıyla güçlendiğine dikkat çekmektedir. Konstantin zamanında elde edilen bu güç putperestler aleyhine kullanılmış; ayrıca Hıristiyanlar arasında çıkan dinî çekişmelerde de Hıristiyanlar birbirlerine kılıç çekmişlerdir.⁸⁹

2) Dwight'ın Mukabelesi

Ahmed Midhat Efendi'nin *Müdafaa* adlı eserine Henry Otis Dwight bir cevap yazmıştır. Dwight, uzun süre Osmanlı Devleti'nde yaşamış Amerikalı bir misyonerdi. Bible House'un yöneticisi olan Dwight, akıcı şekilde Osmanlı Türkçesi biliyordu ve Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe tercümesini düzenleme kurulunun üyesiydi.⁹⁰ *Müdafaa*'ya yazdığı mukabelede Dwight, Ahmed Midhat'ın Konstantin dönemi hakkındaki bilgilerinin tarihle örtüşmediğini, bu bilgilere itimat edilemeyeceğini ve Hıristiyanlar için ayıplanacak bir durumun olmadığını dile getirmiştir.⁹¹

“Müdafaa Hıristiyanlığın Konstantin sâyesinde hem de sâye-i cebbârânesinde [zorbaca] teessüs eylediğini [kurulduğunu, kökleştiğini] Konstantin'in ettiği ‘muharebâtın cümlesi din yolunda gaza demek olduğunu’ yani henüz meydana çıkmamış olan

⁸⁵ Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi, 36-37, 42.

⁸⁶ Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi, 38-39.

⁸⁷ Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık* (İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2009), 61-64; Kan, IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi, 42-43.

⁸⁸ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 286,291.

⁸⁹ Ahmed Midhat, İslam'ın başlangıcında da karışıklıklar olduğunu söylemekte ancak bu çekişmelerin dinî nedenlere dayanmadığına dikkat çekmektedir. Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 1: 310-316.

⁹⁰ Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* (Londra, New York: Routledge Curzon, 2005), 241.

⁹¹ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 2: 233-235.

Hıristiyanlığın kılıç kuvvetiyle teessüs ettiğini kârîin-i kirâma [okuyuculara] inandırmak emeli ile Konstantin'in Fransa Hıristiyanları muâvenetiyle 'nice hûnrîzâne [kan dökücü] muharebeler ve nice vahşiyâne cezalar ve zulümlerle yalnız Roma'yı değil Roma devleti memâlikini bütûn bütûn istilâ ettiğini' beyân eyledikten mâadâ bu mâlumâtta tevârihin cümlesi ve kilise müverrihleri bile müttefiktirler demiştir. Böyle bir ifadeden Hıristiyanlığın Konstantin sayesinde neşrolduğu [yayıldığı] ve Hıristiyanlığı kabul etmeyen kimselerin türlü türlü eziyetler ve zulümlerle kahredildikleri ve'l-hâsıl Hıristiyanlık menfaati için putperestlerin kanı sel gibi aktığı anlaşılır... Zira Konstantin'in kılıç kuvvetiyle putperestleri Hıristiyanlığa idhâl ettiğinin tarihte hiçbir eseri yoktur. Vâkıan tevârih bu hususta müttefikdir. Lakin tevârihin beyânâtı ile Müdafaa'nın beyânâtı arasında dikkate şayan bir fark-ı azîm ve mübâyenet [ziddiyet] vardır."⁹²

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Ahmed Midhat'ın "Konstantin'in Hıristiyanlığı güçlendirdiği, putperestliği kısıtladığı ve Hıristiyanları desteklediği" iddiası tarihle uyumludur. Ancak Konstantin, açıkça putperestlere karşı savaş açıp Hıristiyanlaştırma faaliyetinde bulunmamıştır. Zira bu tutum daha sonra, I. Theodosius döneminde (379-395) gerçekleşecektir.

Dwight, Hıristiyanlığın, Konstantin sayesinde yayılmadığını çünkü Konstantin'den önce de Hıristiyanların olduğunu ima etmektedir. Ahmed Midhat da, karşı cevabında, Müdafaa'da Hıristiyanlığın ilk üç yüzyılda yayılışına yer verdiğine işaret etmiştir.

Dwight, Konstantin'in vefatına kadar Hıristiyanlığın kılıç kuvvetiyle yayıldığına dair hiçbir bilginin olmadığını, 527 yılında, yani Konstantin'den iki yüz sene sonra bile, Roma'da putperestlerin bulunduğunu⁹³ ve bu durumun putperestliğin yok edilmediğine delil olduğunu kabul etmektedir.⁹⁴ Konstantin'in yaptığı savaşların din uğruna yapılmış savaşlar olarak nitelendirilemeyeceğini, Konstantin'in barışçıl ve eşitliği önemseyen bir hükümdar olduğunu söylemektedir:

"Tevârihin beyânâtına göre evvelâ, Konstantin'in miladın 312 ve 314 ve 323 senelerinde ettiği muharebeler din uğrunda değildiler. Ve bu muharebelerin hepsinde Hıristiyanlar putperestlerle karışık olarak gerek Konstantin'in ve gerek onun düşmanlarının

⁹² Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 211-213.

⁹³ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 214-215.

⁹⁴ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 235.

ordularında bulunmuşlardır. Sâniyen, miladın 314 senesinden 323 senesine dek Konstantin hiçbir kimseyle muharebe etmediği gibi 323 senesinden ta 337 senesinde eceli hulûluna kadar hudutlara müdafaadan başka hiçbir muharebe etmedi ve Konstantin muharebeye geç başlayıp tez hitam verildiği için sulhperver bir hükümdar addolunmuştur. Sâlisen, Konstantin zamanı saltanatının on iki seneden ibaret olan birinci müddetinde, Hıristiyanları putperestlere müsâvi tutar ise de kendisi daha Hıristiyan olmamış idi. Ve putperestliğe riayet ederdi. Zamanı saltanatının ikinci müddetinde ise Konstantin her ne kadar Hıristiyanlığı bâ-ferman ahâlîye tavsiye eyledi ise de hemen evvel fermanla putperestlerin icrâ-yı âyin hususunda hür kalacaklarını ilan etti. Hem de gerçekten onları hür tuttu. Ve'l-hâsıl Konstantin, harbiye ve mülkiye memuriyetlerinde hem putperestleri hem Hıristiyanları istihdam ederdi.”⁹⁵

Konstantin’in yaptığı savaşların siyasî nedenlere dayandığı açıktır. Ancak Ahmed Midhat’ın eleştirisi, Hıristiyanların, savaşmayı hoş görmedikleri halde Konstantin’in ordusuna katılmaları ve adı zulümlerle anılan bir imparatoru vizyonla desteklemeleridir. Eusebius ve Lactantius’un aktardığı Konstantin’in vizyonu rivayeti, Maxentius ile yaptığı savaşı kutsallaştırmış ve savaşa dinî bir hüviyet kazandırmıştır.⁹⁶ Bu durum Hıristiyanların, Konstantin’in yaptığı bazı savaşları, din uğruna savaş olarak nitelendirdiklerini teyit etmektedir. Bununla birlikte, Dwight’ın 323-337 yılları arasında savunma savaşı yapıldığı iddiası tarihe uymamaktadır. Zira Konstantin, Licinius’la 324’te savaşmış ve imparatorluğun tek hâkimi olmuştur.

Dwight’ın da belirttiği üzere Konstantin, hüküm sürdüğü dönemin başlangıcında Hıristiyanlığı, putperestlikle eşit bir seviyeye getirmeye çalışmış⁹⁷ ve putperestlere karşı açıktan bir savaş açmamıştır. Ancak o, sonraki süreçte putperestlere karşı birtakım kısıtlamalarda bulunmuştur.⁹⁸ Nitekim bazı pagan tapınaklarını kapatmış, bazı festivalleri yasaklamış, Mars, Herkül, Apollo, Jüpiter gibi pagan sembollerini imparatorluk sikkelerinden kaldırmıştır.⁹⁹ Ahmed Midhat, Dwight’a yazdığı cevabında, bu duruma dikkat çekmiş ve putperestlerin hür bırakılmadığını söylemiştir.

⁹⁵ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 2: 213-214.

⁹⁶ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 199.

⁹⁷ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, 2: 381.

⁹⁸ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 183.

⁹⁹ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 179.

Dwight, ayrıca, “Konstantin’in vefatına yakın bir dönemde Hıristiyan (vaftiz) olduğu” ile ilgili bilginin yanlış olduğunu iddia etmektedir:

“Müdafaa acâib bir hal olmak üzere Konstantin’in ta vefatına yakın bir zamana kadar Hıristiyan olmadığını beyan ediyor. Biz ise acâib bir hal olmak üzere Gibbin [Gibbon] ve Beuniyu(?) müverrihlerden naklen şunu dahi ilave ederiz ki Konstantin ta vefatına kadar Puntifekus Maksimus [Pontifex Maximus] yani putperestliğin baş kâhini unvanıyla Roma’nın hep puthanelerinde yâd olunduktan mâada vefatından sonra Romalı putperestlerin onun suretini sâir sanemlere katarak ona perestiş ederlerdi. Tevârih, Müdafaa’nın davasını tezkib etmiş olmasaydı bile işte delil-i mezkûr davayı ibtâl etmeye kâfidir.”¹⁰⁰

Daha önce ele aldığımız üzere Konstantin’in vaftizi rivayeti, Hıristiyan kaynaklardan günümüze ulaşmıştır.¹⁰¹ Bununla birlikte, Dwight’in yukarıda bahsettiği üzere Konstantin, ömrü boyunca Roma İmparatorluğu’nun başrahibi olarak “Pontifex Maximus” unvanını kullanmıştır. Ancak bu durum büyük ölçüde, yönettiği halkla bağıni koparmamak ve paganları karşısına almamak istemesinden kaynaklanmıştır. Konstantin’den sonra, Hıristiyan oldukları bilinen Roma imparatorları da bu unvanı kullanmışlardır. Zira İmparatorların doğuştan kazandıkları bu unvanı terk etmesi mümkün görülmemiştir.¹⁰²

Sonuç olarak Dwight, Hıristiyanlığın çokça yayılmasından ötürü Roma imparatorlarının, Hıristiyanlığı resmî olarak tanımak zorunda kaldıklarını ima etmekte,¹⁰³ Hıristiyanların Konstantin zamanında zulümden kurtulduklarını onaylamakta ancak Hıristiyanlığın başarısının zorbalıkla olmadığını¹⁰⁴ ve mahiyetine aykırı olan kılıç korkusu ile değil de, içsel, manevî bir teslimiyetle güçlendiğini söylemektedir.¹⁰⁵

“Müdafaa sahibi Hıristiyanlığın mahiyetini biraz derince teftiş etse idi nefsu’l-emre büsbütün muhalif olan bir kılıç kuvveti davasını meydana koymazdı. Çünkü din-i Mesihî mücerred bâtına aid olmakla Allah’a tekarrub etmeyi aşkla arzu eden insanı teslimiyet ve tevekküle teşvik eder. Hâlbuki Allah’a muhabbet ne de

¹⁰⁰ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 215-216.

¹⁰¹ Sozomen, The Ecclesiastical History, 460-461.

¹⁰² Duygu, Hıristiyanlık ve İmparatorluk, 205.

¹⁰³ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 234-235.

¹⁰⁴ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 216.

¹⁰⁵ M. Dwight ve Ahmed Midhat bu iddiayı daha ayrıntılı ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 235-255, 255-275.

teslimiyet ve tevekkül kılıç korkusu ile husule gelmediği bedîhidir.¹⁰⁶

3) Ahmed Midhat'ın Mukabeleye Müdafası

Ahmed Midhat Efendi, Hıristiyanlığın Konstantin sayesinde kökleşmesinin tarihte çok açık görüleceğini savunmakta ve “Hıristiyanlığın ikna ile yayıldığı” fikrini, Hıristiyanların bir gayreti olarak değerlendirmektedir:

“Hıristiyanlığın mahzâ Konstantin sayesinde teessüs eylediği tarihe o kadar vâdîhtir ki mukâbele-i vâkiasında Mösyö Dwight hazretlerinin gösterdiği gayret ve cesaret derecesinde bir cüretle tarihi âdetâ bi'l-küllîye inkâr etmeyince bu hakikati setr etmeye [örtmeye] imkân bulunamaz. Fakat Hıristiyanlığın cebr ile değil, ikna ile neşr ve tesis edilmiş olmasını bütün mezâhib-i Nasarâ bir mucize-i bâhira suretinde göstermeye mecburiyet görmüşler iken bu hakikatin revâc bulmasına kim razı olur ki Mösyö Dwight hazretleri dahi razı olabilsinler. Hakâyık-ı tarihiyyeyi red ve inkâr ne kadar müşkil ise bu bâbta lâzım gelen cüreti istihsâl dahi o kadar büyük bir gayrete vâbestedir [bağlıdır].¹⁰⁷

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Konstantin'in Milano Fermanı'nı kabulü, Hıristiyanlara imtiyazları, İznik Konsili'ni toplaması gibi faaliyetleri, Ahmed Midhat'ın “Konstantin'in Hıristiyanlığı kökleştirdiği” iddiasını doğrulamaktadır. Ahmed Midhat, Hıristiyanlığın ikna ile yayıldığı iddiasını ise daha ayrıntılı şekilde reddetmektedir. Buna göre, Romalı hükümdarlar, Hıristiyanlığı gerçekten yasaklamamış olduğu halde, Konstantin öncesinde Hıristiyanların sayısı artmamıştır. Ayrıca, yakın zamanda Hindistan ve Çin'de de, putperestlere yönelik misyonerlik faaliyetleri yapılmış, orada da Hıristiyanların putperestleri ikna ile Hıristiyanlaştırdığı iddiasının tutarlı olmadığı görülmüştür. Onun iddiasına göre Hıristiyanlar, Amerika'da ise, yerlileri yok etmek suretiyle başarı sağlamışlardır.¹⁰⁸

Bunun dışında Ahmed Midhat, Dwight'ın kendisine atfettiği “...henüz meydana çıkmamış olan Hıristiyanlığın, Konstantin sayesinde teessüs ettiği” iddiasının kendi sözlerinde olmadığını açıklamaktadır:

¹⁰⁶ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 216-217.

¹⁰⁷ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 218.

¹⁰⁸ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 263.

“Mösyö Dwight hazretleri (...) ‘henüz meydana çıkmamış olan Hristiyanlığın kılıç kuvvetiyle te’sis ettiğini kârîin-i kirâma inandırmak’ emelini bize isnâd ediyormuştur. Eğer biz henüz Hristiyanlık meydana çıkmamış iken onu Konstantin’in kılıç kuvvetiyle meydana çıkardığını iddia etmiş isek Mösyö Dwight cenâbları için bu iddiayı reddetmek kolay bir şey mi tasavvur olunabilirdi? Zira o halde, üç yüz seneden beri Hristiyanlığın suret-i intişâr ve terakkisine dair vermiş olduğumuz haberleri kendi kendimize tekzib etmiş olur idik. Biz Müdafaa’nın bu meseleye ait olan mebahaslarında böyle bir şey söylemediğimiz halde mücerred bizi söylediğimiz şeyden dolayı olsun red edebilmiş görünmek maksadıyla Mösyö Dwight hazretleri böyle bir ustalık kullanmışlardır.”¹⁰⁹

Burada Ahmed Midhat, Müdafaa’nın birinci cildinde “Hristiyanlığın keyfiyet-i intişârına dair” başlığı altında havariler, heretikler ve Hristiyanlığın ilk üç yüzyılına dair verdiği bilgilere işaret etmektedir.

Dwight’in kendisine atfettiği diğer bir iddiayı da düzelten Ahmed Midhat, “Konstantin’in yaptığı bütün savaşların, din uğruna yapılmış savaşlar” olarak yansıtılmasını reddetmektedir:

“Müdafaa’nın on ikinci mebahası Konstantin’in sâye-i cebbârânesinde ‘Katoliklerin galebesinden sonra’ ‘Hristiyanların din uğrunda ettikleri cenkler’ serlevhâsıyla mukayyed olduğundan Konstantin bahsini ondan sonraki ezmine [vakitler] vukuatına katmak lazım gelmez. Bu halde sekizinci ve dokuzuncu mebahaslarımız okunur ise Mösyö Dwight’in çıkarmak istedikleri mana hiç çıkmadığı dahi görülür.”¹¹⁰

Müdafaa’nın birinci cildinde Ahmed Midhat’ın, sekizinci bölümde “Konstantin”,¹¹¹ dokuzuncu bölümde “Konstantin zamanında ve onu müteakiben Hristiyanlığın kazandığı kuvvet”,¹¹² on ikinci bölümde “Katoliklerin galebesinden sonra Hristiyanların din uğrunda ettikleri cenkler”¹¹³ başlıklarını ele aldığı görülmektedir. Ahmed Midhat’ın, din uğruna yapılan savaşlar başlığında ve sonraki başlıklarda Konstantin’den bahsetmediği ortaya çıkmaktadır. Anlaşılan o ki, Ahmed Midhat’ın din

¹⁰⁹ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 219-221.

¹¹⁰ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 221-222.

¹¹¹ Ahmed Midhat, Müdafaa, 1: 272.

¹¹² Ahmed Midhat, Müdafaa, 1: 290.

¹¹³ Ahmed Midhat, Müdafaa, 1: 326.

uğruna savaşlardan kastı, mezhepler arasındaki kanlı mücadeleler ve savaşmayı kerih gördükleri halde Hıristiyanların kılıç kuşanmasıdır.

Ahmed Midhat, Konstantin'in Hıristiyanlığı kökleştirdiği ile ilgili iddiasının arkasında durmakta ve aslında muhatabının da bu iddiayı onayladığını dile getirmektedir:

“Mösyö Dwight (...) diyorlar ki: ‘Konstantin her ne kadar Hıristiyanlığı ba-fermân ahâlîye tavsiye eylediye de hemen evvel fermânda putperestlerin icrâ-yı âyin hususunda hür kalacaklarını ilân etti. Hem de gerçekten onları hür tuttu.’ Dikkat olunmalıdır ki bu fıkra ile muarızımız, Hıristiyanlık Konstantin sayesinde te’sîs eylediğini itiraf ediyor.”¹¹⁴

Ahmed Midhat, Dwight'ın Konstantin ile ilgili iddialarına üç noktada karşılık vermektedir. İlk olarak, “Konstantin'in, putperestleri özgür bıraktığı” iddiasını çürütmek için daha önce de bahsettiği, Konstantin'in, Arius'a mektubu, putperestlerin bayramlarının yasaklanması ve tapınakların kapatılması gibi rivayetleri örnek göstermektedir.¹¹⁵ İkinci olarak, “Konstantin'in putperestlere zulmetmediği” iddiasını reddederken, Konstantin'in, sınır tanımayan ölümlerle anıldığını belirtmekte, Hıristiyanların da kimi zaman bu ölümlerde rol aldığını dile getirmektedir.¹¹⁶ Son olarak, Dwight'ın “Hıristiyanlığın içsel bir teslimiyet

¹¹⁴ Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 2: 222-223.

¹¹⁵ “Evvela- Hıristiyanlığı iltizâmdan sonra Konstantin putperestleri hür tutmadı. Zira Arus'a [Arius] yazdığı mektupta bütün halkı Hıristiyanlığa iman ettirebilir ise kendisini bahtiyar edeceğini fakat bu işte telaşsızca ve gürültüsüzce davranmak lazım geleceğini haber verip ondan sonra ise 314 senesinde putperestlerin “Seküler” denilen büyük bayramını yapmamak ve ma'bûdları tazimden ibaret bulunan sâir yortuları men' etmek ve bazı husûsî hânelerdeki ibadetleri ve kurbanlar ahzi merâsimini kaldırmak ve cebel-i Lübnan ve Helipolis taraflarındaki Zühre ibadethanelerini kapatmak gibi hareketleri Konstantin'in Tarih-i Husûsî'ni yazan müverrih Ezob [Eusebius] tarafından kaydolunduğu gibi Hıristiyan ve hem de gayretli bir Hıristiyan olduğunu Mösyö Dwight'ın dahi inkâr etmediği müverrih Kantu bile vukuât-ı mezkûreyi ve emsâlini kabul ve tasdik ve kaydeylemiştir. Bu izahat Mösyö Dwight'ın haber verdiği dokuzuncu mebahamızda münderiç iken acaba münâzırımız bunları red edemeyip de bilakis Konstantin'in putperestleri hür tuttuğunu inşafından hayâ etmeksiz enzâr-ı âleme nasıl koyabilmiştir.” Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 2: 225-226.

¹¹⁶ “Sanıyen- Konstantin bu azim muvaffakiyete nâil olmak için putperestlere cebr ve katl gibi muâmelelerde bulunmadığı dahi hilâf-ı vâki' idi. Konstantin kendi akrabasına varıncaya kadar birtakım adamları öldürdükten mâada Hıristiyan oldukları halde Hıristiyanlığı Konstantin'in keyfince tanımayanlardan bile birkaçını öldürdü. Yalnız İmparator da değil bizzat Hıristiyanlar dahi Maksimian'ın [Maximianus] karısını nehre attılar. Bütün çocuklarını masum kuzuları boğazlar gibi birer birer boğazladılar. Mısır'da, Filistin'de mukaddimen Hıristiyanlık aleyhine

olduğu ve kılıçla meydana çıkamayacağı” iddiasını, yine Dwight’ın “Konstantin’in ordusunda Hıristiyanlar ve putperestlerin birlikte yer aldığı” sözleriyle tekzip etmektedir. Ahmed Midhat ayrıca, “Hz. İsa’nın, havarilerine kılıcı ve askerliği emretmediğine” vurgu yapmakta, Konstantin ile Hıristiyanların kılıca sarılmasını eleştirmektedir. Ayrıca, Dwight’ın öne sürdüğü, “Putperestliğin yok edilmediği, Konstantin’den yüz doksan sene sonra da putperestlerin Roma’da bulunduğu” rivayetini kabul etmekle birlikte, bu durumu Hıristiyanlığın başarısızlığı olarak değerlendirmektedir. Ahmed Midhat Efendi’ye göre Konstantin dönemine kadar Hıristiyanlık, felsefe ve putperestliğe yenilmiştir. Hıristiyanlar en kalabalık bulunduğu şehirlerde bile, toplam nüfusun en fazla yüzde otuzuna ulaşabilmişlerdir. Bu oran Konstantin ile arttırılmış olsa da, Hıristiyanlık putperestliğe tam manasıyla galip gelememiştir. Hıristiyanların sayısının genel nüfus içindeki bu düşük oranı, putperestliğe karşı bir yenilgi sayılmalıdır. Hıristiyanlığın tüm topluma yayılması için, yedi, sekiz asır daha kılıç kuvveti kullanılması gerekmiştir.¹¹⁷

harekette bulunan ne kadar memurlar varsa cümlesini salb veya katl eylediler. Voltur [Voltaire] bu hünrîzliğe [kan döken, zalim] nefretle bakarak ‘Hak Teâlâ Hıristiyanların ellerini kendilerine zulüm edenlerin kanyla kızarmış görmeyi arzu eylemiş ola!’ diye facia yollu bir istihzada bulunmuştur. Bunlar dahi Müdafaa’da münderiç iken ‘cebr ve katl gibi vasıtalara müracaat etmedi’ sözünü dostumuz Mösyö Dwight hazretleri ne büyük bir cüretle söyleyebilmiştir.” Ahmed Midhat, *Müdafaa*, 2: 227-228.

¹¹⁷ “Salisen- Hıristiyanlık mücerred bâtına aid bir şey imiş de mücib olduğu teslimiyet ve tevekkül ise kılıç kuvvetiyle husûle gelememiş. Kimi kandırmaya çalışıyorsunuz a dostum! Biraz evvelce ‘bu muharebelerin hepsinde Hıristiyanlar putperestlerle karışık olarak gerek Konstantin’in ve gerek onun düşmanlarının ordularında bulunmuşlardır.’ diyen siz değil misiniz? Ya Hazreti İsa havarilerini kılıç çekmek, askerlik etmekle mi memur eyledi? Konstantin’e gelinceye kadar memnu’ ve mazlum olduğunu itiraf buyurduğumuz Hıristiyanlık yine itirafınız vechile Konstantin sayesinde te’sîsle beraber kılıca dahi el sunar ve putperestliğin mahvı Konstantin nezdinde matlub olur ise artık ne yolda muharebeler olacağını fikrinde zerre kadar kuvve-i mantıkiyyesi olanlar pek âla düşünüp lâzım gelen hükmü dahi çıkarabilirler. 527 seneyi miladiyyesinde yani Konstantin’den takriben yüz doksan sene sonra putperestliğin nefsi-i Roma şehrinde bile hükmü Hıristiyanlık kadar câri olmasını Mösyö Dwight hazretleri kemâl-i hayretle telakki buyuruyorlar. Fakat bizce ve herkesçe adeta hiçtir. Mücerred o hakikatı dahi mukâbelesiz bırakmamış olmak için söylenmiş zarurî sözlerden ibarettir. Yoksa Konstantin zamanına yani miladın dördüncü asrına gelinceye kadar Hıristiyanlık zaten tenvîr-i felâsife ile hiç hükmü kalmamış olan putperestlik karşısında dahi âciz ve mağlûb bulunarak yüzde yirmiden en çok mübâlağaya göre yüzde otuz kadar ahâlî hem de Hıristiyanlığın en kalabalık yerlerince Hıristiyan olabilmüş ve bunlar ise bir millet-i mahkûme âsâ [gibi] kemâl-i acz içinde vakit geçirmekte bulunmuş iken Konstantin’in mücerred kendi kuvvet ve şevketine [ululuk] kalır ise bunda mücib-i hayret olacak hiçbir şey görülemez. Mezâhib-i felâsifenin sâye-i irşâdında Konstantin’e kadar yani üç yüz bu kadar sene

Kısaca ifade edilecek olursa, Ahmed Midhat, Konstantin ile Hıristiyanlığın görünür olduğunu, bunun zorbalıkla gerçekleştiğini, daha sonraki dönemde de bu zorbalığın devam ettiğini iddia etmektedir:

“Binâen ala zâlik Hıristiyanlığın muhyisi hem de muhyî-i cebbârı Konstantindir ki o cellâdın mezâlîm-i hûnhârânesi [kan dökücü zulümleri] Mesihîyetten matlûb olan melekîyyetin çehresine ebedî bir leke olup kalmış ve o zamandan beri hiçbir şey bu lekeyi silmek şöyle dursun sahâyîf-i tevârihi kızartan sâir nice vekâyi’ dahi leke üstüne leke sürülmek kabîlinden olarak reng-i müstenfirini [korkunç] arttırma gelmiştir.”¹¹⁸

Sonuç

Makalede ele aldığımız yazışmalar 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nin buhranlı sürecinde, misyonerlik faaliyetlerinin arttığı bir ortamda kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Ahmed Midhat Efendi, Hıristiyanların saldırılarına karşı Müdafaa isimli ciddi bir eser yazmıştır. Eserinde, dönemdeki diğer çalışmalardan farklı olarak sadece eleştiri yapmamış, fikir özgürlüğüne riayet ederek Hıristiyan muhataplarından biri olan Henry Otis Dwight’ın iddialarını da gazetesinde yayınlarak cevap vermiştir.

Ahmed Midhat, Hıristiyanların inanç ve uygulamalarının Hz. İsa’nın öğretisiyle bağdaşmadığını, Hıristiyanlığın Hz. İsa’dan sonra değiştirildiğini ve kılıçla yayıldığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu yüzden o, Hıristiyanlarca muteber kaynaklara dayanarak Hıristiyanlık tarihini ve teolojisini araştırmıştır. Hıristiyanlığın kılıçla yayıldığını göstermek için, Konstantin döneminden başlayarak Hıristiyanların tarihteki çeşitli tutumlarını incelemiş ve argümanlar geliştirmiştir.

Ahmed Midhat’ın iddiasına göre Hıristiyanlar tarihî gerçekleri gizlemeye çalışmaktadır. Hıristiyanlar, Konstantin sayesinde güçlenmiş, onunla kılıca sarılmış ve daha sonra da kılıcı bırakmamışlardır. Konstantin,

zarfında putperestânın ancak yüzde yirmi veya yirmi beş ve nihayet otuzu din-i Mesihî kabul edebilmek ondan sonra dahi iki yüz sene zarfında kılıç kuvvetiyle Hıristiyanlığın nisbetini yüzde elliye vâdırabilmek her halde istisgâr [küçümsenme] edilmelidir. Çünkü o zamanlar Avrupa’nın vasat ve şimal taraflarına doğru Hıristiyanlık henüz hiç sirâyet etmemiş ve Hıristiyanlıktan haberdâr olmayan ahâlî kâmilan vahşi gibi bir halde bulunmuş iken bile din-i Mesihîyi şimale doğru neşr edebilmek için yedi, sekiz yüz sene müddet daha kılıç sallamaya mecburiyet el vermiştir. Binaen aleyh Mösyö Dwight hazretleri gibi bir fâzıl için âlemi bu mesellü bedihiyât-ı hakâyık-ı târihiyyeden bihaber zannederek âleme karşı mechûlâne bir tahmîkde bulunmak reva görülemez. Sonra kendi kendilerini gülünç etmiş olurlar.” Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 228-231.

¹¹⁸ Ahmed Midhat, Müdafaa, 2: 232-233.

paganlara zulmetmiş, Hıristiyanlara ayrıcalıklar tanımış ve Hıristiyanlığın şekillenmesini sağlayan en önemli kişilerden biri olmuştur. Ayrıca onun döneminde Hıristiyan din adamları, Hz. İsa'nın öğretisini değiştirmişler ve Hz. İsa'nın uygulamalarına aykırı tutumlar sergilemişlerdir. Bu iddialar karşısında Dwight ise, *Müdafaa*'daki bu bilgilerin tarihle örtüşmediğini iddia etmiş, Konstantin'in hüküm sürdüğü ilk yıllara vurgu yaparak onun adil bir hükümdar olduğunu, Hıristiyanlığa katkıda bulunmadığını ve Hıristiyanlığı ikna ile yayıldığını söylemiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde, Ahmed Midhat'ın, Konstantin'in Hıristiyanlık tarihindeki rolü hakkında verdiği bilgiler ele alınmış, onun birincil kaynaklardan haberdar olduğu ve argümanlarının birincil kaynaklarla örtüştüğü görülmüştür. Ahmed Midhat'ın bu bilgileri verirken, kuvvetli bir Hıristiyan olarak nitelendirdiği tarihçi Cesar Cantu, kilise tarihçisi Eusebius, meşhur İngiliz tarihçi Gibbon ve yazar Voltaire'den yararlandığı tespit edilmiştir. Makalenin ikinci kısmında, Dwight'ın cevabı incelenmiş ve bu mukabelenin daha yüzeysel kaldığı görülmüştür.

Sonuç olarak, tarafların iddiaları ve argümanları değerlendirildiğinde, Ahmed Midhat'ın sadece polemik yapmadığı, tutarlı bir şekilde tarihî vakaları ele aldığı ortaya çıkmaktadır; zira tarihte Konstantin'in Hıristiyanlığa katkısı yadsınamaz. Çalışmamızda ayrıca, Protestan Misyoner Henry Otis Dwight'ın, Ahmed Midhat'a mukabelesinde, polemik usulünü tercih ettiği ve genel olarak Hıristiyanlık tarihi açısından değil, kendi mezhebine göre cevap verdiği tespit edilmiştir. Dwight'ın, Ahmed Midhat'a yazdığı cevapta, Hıristiyanlık tarihini, Katoliklerin tarihi gibi yansıttığı görülmektedir. Başka konularda bu durumu daha fazla gözlemlemiş olmakla birlikte, Dwight'ın, Ahmed Midhat'ın sunduğu Konstantin'in vizyonu ve kiliseye hediyesi gibi rivayetleri göz ardı etmesi, vaftiz ile ilgili rivayetlere değinmeyerek Konstantin'in pagan başrahibi olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Ahmed Midhat. *Müdafaa: Ehl-i İslâmı Nasraniyete Davet Edenlere Karşı Kaleme Alınmıştır*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1300.
- Ahmed Midhat. *Müdafaa'ya Mukabele ve Mukabele'ye Müdafaa: Mösyö Dwight'ın Müdafaa'ya Mukabelesine karşı Ahmed Midhat Efendi'nin Müdafası*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1300.
- Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Bacchus, Francis Joseph. "Eusebius of Caesarea". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/05617b.htm>.

- Bird, H. W. *Aurelius Victor: De Caesaribus*. Liverpool: Liverpool University Press, 1994.
- Cameron, Averil & Stuart G. Hall (çev.). *Eusebius: Life of Constantine*. Oxford: Clarendon Press, 1999.
- Cantu, César. *Histoire Universelle*. Çev. Eugène Aroux, 19 cilt, Paris: Firmin Didot Frères, 1862.
- Cinemre, İlhami Tekin. *Constantinus Hanedanı*. Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Duygu, Zafer. *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*. İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul: İndie Yayınları, 2019.
- Hassett, Maurice. "Labarum (Chi-Rho)". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/08717c.htm>.
- Hoerber, Karl. "Julian the Apostate". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/08558b.htm>.
- Kaçar, Turhan. *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*. İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2009.
- Kan, Ayşe. *IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kaymaz, Yusuf. *Konstantin ve Hıristiyanlık*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Kirsch, Johann Peter. "Liber Pontificalis". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 23.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/09224a.htm>.
- Kirsch, Johann Peter. "Pope Sylvester I". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 23.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/14370a.htm>.
- Lebreton, Jules. "St. Justin Martyr". *Catholic Encyclopedia*, erişim: 09.02.2019, <http://www.newadvent.org/cathen/08580c.htm>.
- Mitchell, Stephen. *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*. Çev. Turhan Kaçar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Oswald, Hunter-Blair. "St. Gregory of Nazianzus". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 26.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.
- Özçelik, Fatih. *Vita Constantini: Kutsal İmparator Constantinus'un Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Özdalga, Elisabeth. *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*. Londra, New York: Routledge Curzon, 2005.
- Patrick, Healy. "Lucius Caecilius Firmianus Lactantius". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 15.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/08736a.htm>.
- Patrick, Healy. "Salminius Hermias Sozomen". *The Catholic Encyclopedia*, erişim: 14.05.2020, <https://www.newadvent.org/cathen/14165c.htm>.
- Pearse, Roger (çev.). "Gregory Nazianzen, 'Julian the Emperor' (1888). Oration 4: First Invective Against Julian." erişim: 26.05.2020, http://www.tertullian.org/fathers/gregory_nazianzen_2_oration4.htm.
- Pohlsander, Hans A. *The Emperor Constantine*. Londra, New York: Routledge, 2004.
- Ridley, Ronald T. (çev.). *Zosimus: New History*. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies, 1982.

- Sorek, Susan. *Ancient Historians: A Student Handbook*. Londra ; New York: Continuum International Publishing Group, 2012.
- Sozomen. *The Ecclesiastical History*. Çev. Chester D. Hartranft, 1890.
- Stephenson, Paul. *Büyük Konstantin*. Çev. Gürkan Ergin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Ünver, Tuğçe. *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*. Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Arif Müfid Mansel, Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- Voltaire. *Felsefe Sözlüğü*. Çev. Lûtfi Ay, 2 cilt, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977.
- Williams, A. Lukyn (çev.). *Translations of Christian Literature Series I-Greek Texts: Justin Martyr The Dialogue With Trypho*. Londra: Society for Promoting Christian Knowledge, 1930.
- Wright, W.C. (çev.). "Julian: The Caesars". Erişim: 17.05.2020, <http://www.attalus.org/translate/caesars.html>.